

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 22, p. 99-116, Winter 2022

Ahmed bin Yahya Çelebi'nin Şâhidnâme Şerhi* Şerh Şâhidnâme By Ahmad Bin Yahya Chalabi

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1206874>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
18.11.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
23.12.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2022

Asya Studies

Doç Dr. Emine Atmaca
Akdeniz Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili
Anabilim Dalı
eatmaca@akdeniz.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-8070-124X>

Kasım Tutar
Yüksek Lisans Öğrencisi / Akdeniz
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı
kasim07tutar@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-1728-253X>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Klasik Türk edebiyatının didaktik eserlerinden biri sayılan ve hacimce küçük ama içerik bakımından çok zengin olan manzum sözlüklerin kaleme alınışlarının temel sebebi yabancı dildeki kelimeleri öğrencilere kolaylıkla öğretebilmektir. Bu tür sözlükler, "sıbyân" veya "mübedî" olarak tabir edilen okula yeni başlamış çocuklara yabancı dil öğretmek amacıyla yazılmış ders kitabı hüviyetine sahip eserlerdir. Bu dil hazinelerine yazılan şerhler ise bazı yanlış okumaların ve özellikle öğretici amaçlı yazılan bilgilerin düzeltilmesi amacıyla kaleme alınan ayrıntılı eserlerdir. Bu bağlamda Türk edebiyatında en çok şerh edilen manzum sözlük, Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede'nin (d.1470/ö.1550) *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eseridir. İlmi birikimiyle şairane bir üslûba sahip olan Şâhidî İbrahim Dede, Osmanlı edebiyat geleneğinde, manzum sözlük türünün en önemli temsilcisidir. Çalışmamıza konu olan Ahmed bin Yahya Çelebi'nin Şâhidnâme Şerhi, Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum sözlüğünü şerh etmek amacıyla kaleme alınmış bir metindir. Eser, Türk şerh edebiyatının XVI. yüzyıl metinleri arasında yer alır. Ahmed bin Yahya Çelebi, *Tuhfe-i Şâhidî*'yi bölüm bölüm şerh ederken, kelimelerin sözlük anlamlarını vermiş, gramer özelliklerine değinmiş ve edebi sanatlar hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu çalışmada, divan şairi ve sözlük yazarı olan Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum sözlüğünün Ahmed bin Yahya Çelebi tarafından yapılan şerhi ele alınmıştır. Ayrıca Şâhidnâme Şerhi'nin dil bilgisi, üslup özellikleri ve şerh metodu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, *Tuhfe-i Şâhidî*, Şerh-i Şâhidnâme/Şâhidnâme Şerhi, Sözlük, Türkçe-Farsça Manzum Sözlük

Abstract

The main reason for writing verse dictionaries, which are considered as one of the didactic works of classical Turkish literature and are small in volume but very rich in content, is to easily teach foreign language words to students. Such dictionaries are the works that have the identity of a textbook written to teach a foreign language to children who have just started school, called "sıbyân" or "mübedî". The commentaries written on these language treasures are detailed works written in order to correct some wrong readings and especially the information written for instructive purposes. In this context, the most annotated verse dictionary in Turkish literature is the work of Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede (d.1470/ö.1550). *Tuhfe-i Şâhidî* Having a poetic style with his scientific background, Şâhidî İbrahim Dede is the most important representative of the verse dictionary genre in the Ottoman literary tradition. The subject of our study is Ahmed bin Yahya Çelebi's *Şâhidnâme Şerhi*, a text written in order to comment on the poetic dictionary of Şâhidî İbrahim Dede named *Tuhfe-i Şâhidî*. The work is the 16th century of Turkish commentary literature. Century texts. While Ahmed bin Yahya Çelebi was annotating *Tuhfe-i Şâhidî* section by section, he gave the dictionary meanings of the words, touched on the grammatical features and made some evaluations about the literary arts. In this study, the commentary of Şâhidî İbrahim Dede, who is a divan poet and lexicographer, of the verse dictionary named *Tuhfe-i Şâhidî* ve *Tuhfe-i Şâhidî* made by Ahmed bin Yahya Çelebi will be discussed. In addition, detailed information will be given about the grammar, stylistic features and commentary method of *Şâhidnâme Commentary*.

Keywords: Commentary, *Tuhfe-i Şâhidî*, Şerh-i Şâhidnâme/Şâhidnâme Şerhi, Dictionary, Turkish-Persian Verse Dictionary

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Atmaca, E. ve Tutar, K. (2022). Ahmed bin Yahya Çelebi'nin Şâhidnâme Şerhi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(22), 99-116.

GİRİŞ

Nüşhanın istinsah tarihine (1767) göre Ahmed bin Yahya Çelebi, kuvvetle muhtemel XVIII. yüzyılda yaşamıştır. Başvurduğumuz klasik biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Yalnızca çalışmamıza konu olan eseri *Şerh-i Şâhidnâme/Şâhidnâme Şerhi* adlı bir eseri tespit edilebilmiştir. Şârih, ana metnin tamamını şerh metnine dâhil etmediği için onun kalemi ve edebî yönü hakkındaki bilgilere şerh ettiği nüshadan yola çıkarak fikir sahibi olunmaktadır. Şârihin kalemi ve edebî yönü hakkındaki bilgilere şerh ettiği nüshadan yola çıkarak fikir sahibi olabilmekteyiz. Şöyle ki şârih, ana metnin tamamını şerh metnine dâhil etmemiştir. Besmele ile başlayan sözlük kısmı *Tuhfe-i Şâhidî*'nin orijinal metnini takip ederek farklı sayıda beyitlerden oluşan her kıtanın ilk ve son beyitlerini alıp bunların içerdiği Farsça kelimeleri Türkçe ve Arapça karşılıklarıyla vermiştir. Hatta bazılarını daha iyi anlaşılabilmesi için yorumlamıştır. Kıtanın, önce takti beyti ve vezni, akabinde bir dizede bahir adı, en sonda sözlük kısmının ilk beytini verip geri kalan beyitleri yazmayıp sadece ihtiva ettikleri kelimeleri açıklamıştır. Bu düzen eserin sonuna dek tekrür halindedir:

ey şanem-i dil-ber-i hulq-ı hasen / dünyâda ol ʿömr-i beķā ile sen [4b]

x

*müfteʿilün müfteʿilün fâʿilün maṭvî serîʿ eşidür anılayasun
git bi-rev söyle bi-gū gel bi-yā ez-çi neden çün nite niçün çirā
rev emr-i hâzurdur git demekdir ʿarabça rūh bi-gū söyle demekdir
ʿarabça kelleme bi-yā gel demekdir ʿarabça taʿal ez-den demekdir çi [5a]*

Neşrettiği metinden anlaşılacağı üzere ilmî birikim ve sairane bir üslûba sahip olan Ahmed bin Yahya Çelebi, Şâhidî İbrahim Dede'nin mevlevîliği ve tasavvufî düşüncüyü insanlara ulaştırmak için bir köprü olarak kullandığı *Tuhfe-i Şâhidî*'yi şerh ederken eserin ana çizgileri dışına çıkmamıştır. Kelime ve kelime gruplarının sözlük anlamlarını vermekle birlikte zaman zaman Türkçe ve Arapça karşılıklarını yazmış, mecazî ve yan anlamlara dair de ek açıklamalarda bulunmuştur:

*süde şîr ü tû didi kaymağa füledir ağız hem ağız dehân
sürriye gele tele ʿora di dele şaṅsara dile di zebân
şîr süd ʿarabça leben tû kaymak yaʿnî süd kaymağı füle ağız
yaʿnî dişi koyun doğurduķda ibtidâʿ südine ağız derler
dehân ve dehen ağız ʿarabça fem derler hayvân sürisi
tele ʿora ʿarabça kîs dele şaṅsar dedükleri hayvân
zebân ve zefân dil ʿarabça lisân key ulu pâdişâha ve ulu
hânlarla ve ulu beglere derler daḫi key kaçan ne zemân ve ne vaķt demekdir
dey kış ayına derler ʿarabça mâh-ı şitâ ve şehri-ı şitâ ve şehri şitâ mey
süci ve şarâb ney kâmiş mürekkeb olur neyşeker gibi şeker kâmiş
demekdir pey şınır muḫ kemik içinde olan yağ ki ilik derler
üstühʿân süñük yaʿnî kemük ʿarabça ʿazmdır meske tere [12a]*

Aynı bahir ve vezinde kaleme alınmış beyitler “kıta” diye isimlendiren başlıklarla diğer beyitlerden ayrılmıştır. Bu kıtalar Arapça sayılarla belirtilmiştir. Metni Latin alfabesine aktarma esnasında bahsi geçen kıtalar, dil kuralları çerçevesinde yine Arapça telaffuz edildiği gibi yazılmıştır: kıṭʿatüʿş sāniye “ikinci kıta”, kıṭʿa şālise “üçüncü kıta”, kıṭʿa râbiʿe “dördüncü kıta”, kıṭʿa hâmis “beşinci kıta”, kıṭʿa sâdis “altıncı kıta” vb.

Her kıtada takti beyitleri yazılmıştır. Kıtaların yazımında kullanılan bahir ve veznin bilinmesi ve beyitlerin bu vezne göre doğru okunması maksadıyla genellikle kıta sonlarına aynı vezinde bir veya iki takti beyti yazılmıştır. Kıtalarda bahirlerin adı yazıldığı gibi veznin tefʿileleri ilk mısradaki, iki beyit olanlar da üçüncü mısradaki belirtilmiştir.

*kıṭʿa ʿısrîn
ʿâşık olan ey gül-i ter dile çâre arar
bir şanemi şarmağıla sînesine çâre arar
müfteʿilün müfteʿilün müfteʿilün müfteʿilün
bu recez-i maṭvîyi bil tâ olasın ehl-i hüner
pîḫten oldu elemek hem daḫi mâşûdur elek [20a]*

x

hem daḫi aşu gîl-i surhî oldu sepûs oldu kepek [20b]

ŞÂHİDNÂME ŞERHİ¹

Bir dilin kendi bünyesinde bulundurduğu kelimelerin anlamlarını veya yabancı dillerdeki kelimelerin karşılıklarını tek çatı altında birleştiren sözlük, dile hizmet niteliğinde bir eserdir. Bu eserlerin içerdiği kelimeler, kimi zaman mensup olduğu dilin tüm kelimelerini kimi zamansa belli bir konu ve alanda kullanılan ya da aynı dilin farklı dönemlerini kapsayan bir içeriğe sahip olabilirler. Her ne kapsamda olursa olsun sözlükler, hizmet ettiği dilin tarihini, gelişimini, ifade zenginliğini ve kelimelerin tarihsel seyrini okuyucularına sunan vazgeçilmez başucu kaynaklarıdır. Müellif, müstensih veya şair olsun bir kişinin yazmadaki hünerini sahip olduğu ifadeyi anlamlandırma, bilgiyi kaleme sürme, düşünceler arası bağlayıcı kabiliyet ve kuvvetli yazarlıkta sözlüğün etkisi küçümsenmeyecek bir unsurdur. Özellikle manzum sözlükler üzerine yapılan şerhler bu unsurun anlam açıklığını geniş alanda gözler önüne serer. Dolayısıyla *Tuhfe-i Şâhidî*'nin şerhini yapan Ahmed bin Yahya Çelebi de meydana getirdiği eserine bunu ziyadesiyle yansıtmıştır.

Yabancı dil öğreniminde etkili olan manzum sözlükler, okullarda önemli bir eğitim aracı olarak kullanılmış, ezberlemeyi kolaylaştıracak unsurlarla donatılmıştır. Bu etkenlerin başında kafiye, yakın anlama/eşanlama sahip kelimelerin bir arada hatta bir beyitte yazılması ile -tekrarı ile- keyif veren ve sıkmayan bir ahenk unsurunun meydana getirilmesidir. *Şâhidnâme Şerhi* de bu düzen çerçevesinde meydana getirilmiştir:

*göziñüñ fitnessine cân meftûn şaçıñuñ uñdesine dil mecnûn
ayu hırs u toñuz ne hûk ü gürâz seg meges it siñek di hargez üyâz [17b]
dêrler süciye bâde vü müñ hem piyâle câm
kırnağ kenîzek u kula di bende hem gulâm
bâde ve müñ süci ve şarâb ‘arabça hamr piyâle ve câm ‘arabça kadeh
kenîzek kırnağ dişi câriye bende ve gulâm ‘arabça ‘abd gulâm [17b]*

x

*dil bendedürür saña vü hem çâker cân şîrin lebünje rûh-ı revânım hayrân
tek hamle ve kâr üzüñ tekâkîdir tâk hem rezdür üzüñ çubuğı yırtıkdur çâk [19b]*

Arapça ve Farsçaya hâkimiyeti çok iyi olduğu anlaşılan Ahmed bin Yahya Çelebi, Farsça-Türkçe manzum sözlük olan bu eseri şerh ederken sahip olduğu ilim bilgisini şerhe başarıyla yansıtmıştır. Şârih, eserini hem aruz hem de dil eğitimi için şâirâne hususlar içeren ve eğlenerek öğreten önemli özelliklerle donatmıştır:

*şîr süd ‘arabça leben tü kaymak ya°nî süd kaymağı füle ağuz
ya°nî dişi koyun doğurduğda ibtidâ° südine ağuz dêrler
dehân ve dehen ağız ‘arabça fem dêrler [12a]*

Genel itibarıyla Mesnevî'den beslenen hatta bir nevi Mesnevi'yi anlama kılavuzu haline gelen ve tasavvufi ilmin yanında dil eğitimine de değinen bir mizaçla kaleme alınan eser, XVIII. yüzyılın din, dil, kültür, tarih ve coğrafya gibi konuları da barındırması hususunda ne kadar geniş bir iklime sahip olduğunu gözler önüne sermiştir. Şârih bu nitelikleri ifade ederken dönemin Türkçesini çok iyi kullanmış ve esere dil açısından bir hazine değeri kazandırmıştır.

¹ *Tuhfe-i Şâhidî* ile ilgili son yıllarda yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Yusuf Öz'ün belirttiğine göre *Tuhfe-i Şâhidî*'nin; 39 şerhi, 6 tercüme, 6 nazîre ve tazmîn, 4 alfabetik tertip ve 6 bahir ve vezinler hakkında olmak üzere sözlük hakkında çok sayıda çalışma icra edilmiştir. Bizim de çalışmamızın konusu olan ve daha önce incelenmemiş bir *Tuhfe-i Şâhidî* nüshası ile bu sayı daha da artmaktadır.

Ahmet Hilmi İmamoğlu'nun *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)* adlı doktora tezinde belirttiğine göre 1993 yılına kadar toplam 146 nüshasının tespit edildiğini ve daha tespit edilmemiş nüshalarının da olduğu görüşündedir. Araştırma ve tahminlere göre *Tuhfe-i Şâhidî*'nin yaklaşık 200'ün üzerinde nüshası olduğu düşünülmektedir.

Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri ile ilgili şu ana kadar yapılan çalışmalar şunlardır:

1. Zehra Gümüş, (2006). *Piri Pâşâ-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
2. Serap Yavaş (2013). *Nâdide Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
3. Şeyma Nur Zararsız (2015). *Tuhfetü'l-Mülûk (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi, (İnceleme -Tenkitli-Metin-SözlükTıpkıbasım)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
4. Muhammet Kaya (2016), *Akovaî-zâde Hâtem Ahmed b. Osmân, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Gece Kitaplığı Yayınları Kayseri.
5. İlham Köse (2017). *Bosnalı Südi'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi, (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
6. Hasan Ekici (2017a). *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman (Ekici, 2017: 23).

Ahmed bin Yahya Çelebi'nin şerh ettiği *Tuhfe-i Şâhidî*, Arap âlimlerinden İbrahim İbn-i Süleyman Ezherî, Allâme-i Hafacânî'nin öğrencilerinden Abdülkadir-i Bağdâdî ve Eğribozlu Ahmed Selâmî tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Manzum Rumca tercümesi de bulunmaktadır (Yazar, 2020: 97-131). Eser, 1858 yılında İstanbul'da basılmıştır. Antoinette C. Verburg, 1997 yılında "The Tuhfe-i Şâhidî: A Sixteenth Century Persian-Ottoman Dictionary In Ryhme Part I" adında bir makalesi vardır (Yazar, 2020: 101). Verburg, eser ve müellifi hakkında kısaca bilgi veren yazar, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde Ms. Or. 148 Gol. numarasıyla kayıtlı yazmasından hareketle *Tuhfe-i Şâhidî*'nin çeviri yazı metni ile bu metnin İngilizce çevirisini hazırlamıştır. Metnin sonuna, bu manzum sözlükte yer alan kelimelerin Osmanlı Türkçesine göre alfabetik dizinini veren araştırmacı, dizindeki her bir kelimenin Farsça karşılıklarıyla İngilizce çevirilerini de vermeyi ihmal etmemiştir. Makalesine eklediği ekte de *Tuhfe-i Şâhidî*'nin Türkiye ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde bulunan yazma nüshalarının bir listesini hazırlamıştır (Yazar, 2020: 101). *Tuhfe-i Şâhidî*, 2005 yılında Ahmet Hilmi İmamoğlu tarafından çeviri yazıya aktarılarak yayımlanmıştır.

Nüsha Bilgileri

Eserin Adı: *el-Kitâbu Şerh-i Şâhidnâme (Şâhidnâme Şerhi)*.

Kütüphane Demirbaş ve Tasnif Numarası: Yok.

Nüshanın Baş ve Son Kısımları: Yazmanın ilk iki sayfasında eserin adı, içeriği, şârihi, fiyatı, Kur'an-ı Kerim'den bir ayet ve altında bir dörtlükten oluşan şiir bulunmaktadır. Son iki sayfasında eserin kaleme alındığı tarih, dua bölümü, bazı kelimelerin Arapça çekimleri ve Hicri 297 (910 m) tarihli Es-Seyyid Ahmed Raşid'in mührü bulunmaktadır.

Cilt Özellikleri: Dış tarafı ebru ile süslenmiş sert mukavva. Cildin bazı kısımlarında kurtçuk tahribi ve rutubet izleri vardır. Oluşturulduktan bir süre sonra varakların ucundaki yamalardan anlaşılıyor ki eser tamir görmüştür. Neşir esnasında mürekkebin dağılmaması için olacak ki varakların ince ve sert olmasına dikkat edilmiştir. İnce dikiş ipliyle birbirine tutturulan varaklar dış cilde bir tür yapışkan madde ve iple tutturulmuştur.

Kâğıt Özellikleri: İnce ve az oranda şeffaftır. Kâğıtlar saman renkli olup rutubet ve tahripten etkilenmemesi için özenle hazırlanmıştır.

Yazı Türü: Nesih

Varak Sayısı: 41

Satır Sayısı: 15

Ebatları: Genişlik 200 mm x uzunluk 150 mm x yüksekliği ise 5 mm çapındadır.

İstinsah Tarihi: (1181/1767)

Şârih: Ahmed Efendi bin Yahya Efendi el-Çelebî

Fiziki Özellikler: Şirazesi dağılmış, varakların yerleri değişmiştir. Rutubetten tahrip olmuş ve bazı varaklarının yerleri değişmiş olsa dahi okunacak durumdadır.

Eser, Muğla'da antika koleksiyonculuğu yapan ve isminin gizli kalmasını isteyen birinden temin edilmiştir.

Dil ve Üslup Özellikleri

Şârih Ahmed bin Yahya Çelebi, Şâhidî Dede'nin eserini şerh ederken Farsça ve Türkçe'nin yanında Arapçayı da kelime açıklamalarına dâhil etmiştir. Şârih, bazı kelimelerin açıklamalarına Farsça, Türkçe, Arapça dillerinin dışından bir sözlük ile (Fransızca, Pehlevi, Rumca, Soğdca gibi) müdahale etmiştir. Kullanacağı dili de önceden belirten şârih, "... ibârenin Türkmen lügatinde karşılığı ..." şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Yer yer Arapça ile kelime açıklamalarında bulunan Ahmed bin Yahya Çelebi, kaleme aldığı nüshaya *Tuhfe-i Şâhidî*'nin diğer yazma nüshalarından farklı bir yorum katmıştır. Bazı kelimelerin anlamlarını verdikten sonra, *Lügat-ı Pehlevî*, *Nimetullah Lügatı*, *Lügat-ı Hâlimî*, *Reyhan-ı Kâmus*, *Sihah-ı Cevherî (Vankulu Lügatı)* gibi meşhur sözlüklerden yararlanarak açıklamasını tamamlamıştır.

Şârihin bu eseri meydana getirmedeki sebeplerinden biri, medresede Farsça öğrenen sıbyan ve mübtedililer için kaynak bir esere ihtiyaç duyulmasıdır. Dönemin medreselerinde Farsça öğretim kaynaklarının başında Farsça edebî metinler gelmektedir. Şârih, *Tuhfe-i Şâhidî* metnini Farsça öğrenen talebe ve sıbyanlara yardımcı olmak niyetiyle kaleme alması, bizdeki şerh faaliyetlerinin sebepleri arasında anlaşılması güç bir metni anlaşılır biçime getirmek için farklı yönleriyle ortaya koyma

anlayışının da olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla *Tuhfe-i Şâhidî*'nin içerdiği kelimeler ihtiyaca binaen hazırlanmıştır.

Manzum sözlüklerin yazılış amacı öğrenciler için genellikle kolay ve keyifli bir yöntemle dil eğitimi ve öğretimini sağlamaktır. Bunların yanında öğrenilen dilin yapısı ve kuralları hakkında bilgi vermeyi de amaçlar. İbtidâî mekteplere yeni başlayan çocuklara dil öğretmek ve bunu yaparken de öğrenilen dilin kalıcılığını sağlamak amacıyla hazırlanan bu tür sözlükler, yabancı dil eğitimine damga vurmuştur. Farsça kelimelerin ve Farsça konuşma kalıbı ile tamlamaların şiir diliyle yazılmasındaki asıl amaç kolay, keyifli ve hızlı bir şekilde öğrencinin kalıcı bir şekilde öğrenmesini sağlamaktır.

Şâhidnâme Şerhi içerisinde günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmayan pek çok kelime ve ifade bulunması, bu gibi metinlerin Türkçenin tarihî gelişiminde yer almış fakat günümüze kadar süregelmeyen kelimeleri çıkarmaya yardımcı olacağını büyük kanıttır. Zira XV. yüzyıldan önce tedavülde olan fakat günümüze ulaşamayan pek çok kelime, bu tür şerh metinlerinin varakları arasında geçmektedir. *Tuhfe-i Şâhidî*, Farsça-Türkçe bir sözlük olduğundan dolayı XV. yüzyıl Türkçe söz varlığına da sahiplik yapıyor. Bununla birlikte şerhi XVIII. yüzyılda yapan Ahmed bin Yahya Çelebî de Farsça ve Arapça kelimelerin Türkçe karşılığını verirken, eserin kaleme alındığı dönemde kullanılan kelimeleri tercih etmiştir. Dolayısıyla metinde eskicil/arkaik kelimelerin de olduğu bir Türkçe söz varlığı ortaya çıkmıştır: *alda*- “aldayış, aldatmak, kandırmak” (25a/14, 25b/1), *bay* “yönetici, zengin” (3b/13), *biti* “nâme, mektup” (10a/9), *bilig* “bilgi” (37a/10), *eyek* “çene” (8a/11,12), *güvegü* “güveyi, damat” (28a/6), *ıyrınamak* “kükremek, hırlamak” (25b/15, 36b/4), *kırnak* “cariye, dişi esir” (7b/2,4), *kiçirek* “küçükük” (38a/8), *nite* “nasıl, niçin” (5a/2,5), *onmaz* “anlayışsız, ebleh, bön” (13b/1), *ög* “akıl, us, zihin” (26b/10), *önegülük* “kavga eden, kavgacı, inatçı” (14b/7, 19a/11,12), *öygün* “akciğer” (10a/4), *şındı* “makas” (17b/15), *şokranmak* “söylenmek, homurdanmak” (25b/4), *şubaşı* “çeribaşı, ordu komutanı” (32b/2), *uçmağ* “Cennet” (27a/10), *ügi* “baykuş, puhu kuşu” (12b/7), *yalgın* “serap” (11b/8), *yegin* “zafer, galibiyet” (14b/7, 24b/6) vb.

Metinde Farsça ve Arapça kelimelerin anlamları verilirken Türkçe karşılıklarının söylenmesi, aynı dönemde yaşam süren bir şârih tarafından anlamlandırılması Türk edebiyatı ve şiiri araştırmalarına çok önemli katkılarda bulunacak türdendir.

Şerh Metodu

Ahmed bin Yahya Çelebî, *Şâhidnâme Şerhi* adlı eserinde, klasik şerh metodu bağlamında şu özellikler sıralanabilir:

a) Şârih, *Şâhidnâme Şerhi*'nde bilgi ve becerisine göre kaynak metni ele almıştır. Fakat şerh edeceği metnin tamamını şerh metnine dâhil etmek yerine, her kıtanın ilk, son ve takti beyitlerini alıp bahir ve vezinlerini belirterek, arada kalan beyitlerin ise sadece içerdikleri kelimeleri şerh etmiştir.

b) Şârihe ait nüshanın ilk sayfasında (mukaddime); başta eserin ismi, akabinde fiyatı Arapça olarak verilmiştir. Altında Nisâ suresi 57. ayet hemen sonrasında ise asl'ın sekiz anlama geldiğini ve bu bunların neler olduğunu sırasıyla açıklamıştır. Sayfanın sonunda da bir dörtlükten oluşan şiir verilmiştir:

*el-kitâbu şerh-i şâhidnâme,
kıymet el-meblağ² 300*

x

*vellezîne âmenû ve ‘amilû es-şâlihât lehüm cennât tecrî mîn tahtihe el-enhâru
hâlidîne fihâ ve ezvâcu muḥaḥharat ve rızvan min Allâh ve Allâh u başır³*

x

*i'lem enne 'l-aşli yeci'u 'alâ semâniye ma'âne el-evvelu bi-ma'nâ' nabga ve ş-sâni
bi-ma'nâ' istishâb ve huve ilkâ'e mâ-kâne 'alâ mâ-kâne ve ş-sâlišu bi-ma'nâ' ed-delîl
ve 'r-râbi'u bi-ma'nâ' el-muḥtâr ve 'l-ḥamîsu bi-ma'nâ' el-fâ'ide ve ş-sâdisu bi-ma'nâ'
kâtî' ve ş-sâbi'u bi-ma'nâ' er-râciḥ ve ş-sâmin mâ-yübnî 'aleyhi şey'un.
'ilm kelimesiyle ḥitâb olunduğu vaqt eğer muḥaḥâba ma'lûm ise
ḥaşıl şaḥsın lâzım gelür velev su 'âl olunur ise tekülü*

² Eserin fiyatı 300 olarak yazılmış, fakat para birimi veya cinsinden bahsedilmemiştir.

³ Nisâ suresi 57. ayet. Eserde, ayet eksik kelimelerle ve söyleyiş özellikleriyle yazılmıştır. Ayet, Kur'an-ı Kerim'de وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ابْدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا وَعَبَدُوا اللَّهَ وَرَبَّهُمْ لَا شَرِيكَ لَهُمْ وَهُمْ فِيهَا مُقَدَّمُونَ (Nisâ 57) şeklinde yazılmıştır. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeyle koyacağız” şeklindedir (<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/550/57-ayet-tefsiri> (erişim tarihi: 01.01.2021; 21: 54).

*‘ilm gelmesi devam ma’nası ile taṭbīk olunur taḳdīrde siz
‘ilmiñize dā’im olsun cevabı ṣānī emr-i ‘amel iktizā’ etmez*

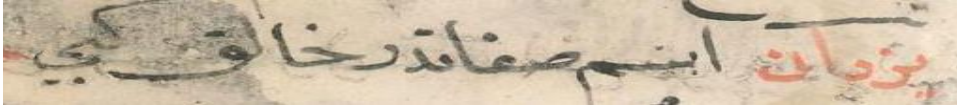
c) *Şâhidnâme Şerhi*, besmele ile başlayan bir mukaddime, şerh kısmının bulunduğu asıl kısım ve eseri meydana getirme tarihinin belirtildiği hatimeden oluşmaktadır. Eserin sonunda eserin telif tarihi ve temmet kaydının yer aldığı ferağ kaydı yer almaktadır.

ç) Şerh edilecek beyit, kıta başlığı altında bahir ve vezni belirtmek amacıyla verilen beytin hemen altında yazılmış olup içerdiği kelimeleri açıklamıştır. Sonrasında kıtanın diğer beyitlerindeki kelimeleri açıklamıştır. Bu düzen eserin sonuna dek tekerrür hâlinindedir.

d) Aruz vezinlerini göstermek amacıyla her kıtanın başına vezne uyan bir beyit yazmış akabinde şerh edilecek beyti yazmıştır. Böylece aruz veznini de yazan şârih beyti aruza uydurmak için diğer nüshalardan farklı olarak kelimeler ekleyip çıkarmış veya kelime birtakım dil hâdiseleri oluşturmuştur.

*kıṭ‘a-i tās‘
gel imdi ‘aḳlını ḡavvāṣ ét eyā ‘alīm hüner reh-ber
‘arūz secdesin ṭalub çıkar nemi zer ile ḡüher
mefā’lün mefā’lün mefā’lün mefā’lün
bu ki derler hezec sālim okıyub belāya sarūr
büverzīden özenmekdir neverdiden⁴-durur dürmek
zemīn-rā ḡük perkenden nedir yeri ṭoñuz dürmek
bi-verzīden bir nesneye özenmekdir neverdīden bir nesneyi
dürüb yükme⁵ zemīn yer ‘arabça ‘arż rā zamīr mef‘üldür
ḡük ṭoñuz ‘arabça ḡunzīr berkenden ṭoñuz burnuyla yeri
ḡoparmak dürmek rübūden ḡoparmak ‘arabça nehb nümūden göstermek
zerūden pasını açmak büsūden sürmek resen ib ‘arabça
ḡabl tāftēn bükmeḡ ya‘nī kat kat eylemek gem yavu kılmaḡ
ya‘nī ḡayb etmeḡ yāftēn bulmaḡ ya‘nī ele girmek resīden [11a]*

e) Şârih, kelime şerhlerinde önce şerh edilecek kelimeyi koyu kırmızı renk mürekkep ile yazmış, üstüne çizgi çekmiş, akabinde o kelimenin yazılış ve söylenişini belirterek ön plana çıkarmıştır.

[3b]

f) Şârih, kelime ve kelime gruplarının gramer özellikleriyle birlikte Arap ve Fars alfabelerindeki hangi harflerle karşılandığını ve yazıldığını belirlemiştir. Arapça ve Farsça eklerin işlevlerini açıklamış, yer yer dilbilgisi tahlillerine de değinmiştir:

*mısrā‘ı nıṣf beytidir bīṣ bā-yı ‘arab ile ziyāde ma’nāsınadır
kem kāf-ı ‘arabile nuḡṣān ma’nāsınadır [3a]
evvel aṣlında
evvel idi hemzeyi vāva ḡalb etdük vāvi vāvda idḡām etdük
idḡāmdan bedel bir ṣāda ve yerdeñ evvel evveldi [3a]*

g) Klasik metin şerhlerindeki üç dili kullanma hususu, *Şâhidnâme Şerhi*’nde kullanılmış, ek yorumlarda bulunulmuştur. Şârih, kelimelerin okunuşlarını nadiren de olsa hareketlerle desteklemiş ama genel olarak *kaf-ı Arabî*, *kaf-ı Farisî* gibi açıklamalarla özellikle belirtmiştir:

peykān bā-yı ‘acem kāf-ı ‘arab ile oḡ demreni nīze şüñü ya‘nī mızrāk [4b]

h) Şerhte açık, anlaşılır, sanatsız bir dil kullanan Şârih, yer yer kelimelerin eş anlamlarının yanında hangi sözlükte neyi ifade etmek amacıyla kullanıldığını da gözler önüne sermiştir:

nilk ṭāḡ erigi ki uvacuḡ ve eḡşili olur ba‘z lüḡatda kestane dēmişler [23b]

x

raḡṣ lüḡat-ı Pehlevī’de ḡüneṣ ‘arabça ṣems [35b]

i) Şârih Ahmed bin Yahya Çelebî, şerh esnasında çeşitli nedenlerle beyitlerde geçen edebî sanatların adını belirtip neşrettiği metni okuyucusuna ayrıntılarıyla sunmuştur:

lūr-lūr-i terdir diṣūñ lāle-i ḡamrā yüzünḡ

⁴ Kelime Farsça kökenli olup asıl yazımı “mediven” anlamına gelen “nerdbân” şeklindedir. Ancak “teyyetmek, dürmek” anlamlarına da gelen kelimenin bir başka yazımı “neverdiden” şeklindedir.

⁵ **يوكمك** *yükmek* “toplamak, yığmak”.

‘anber-i sārā saçun nergis-i şehlä gözün
 müfte‘ilün / fā‘ilün / müfte‘ilün / fā‘ilün
 maṭvī serī‘ eşid eder keşf matrā sözüñ
 taḥrınıñ adı durur Êzid u Yezdān Hudāy
 daḥı büzürg ulu yol gösterici reh-nümāy
 Êzid yešteḥ ez-zā-i vel-kesr ism-i zattır lafzullah gibi
 Yezdān ism-i şıfatdur ḥālīk gibi Hudāy
 ey vācibü ‘l-vücūh ya‘nī şāni‘ el-‘ālem büzürg ulu
 reh-nümāy ya‘nī kulağuz peygām-ber ḥaḳ celle ve ‘alīden
 ḥaber vērici [3b]

j) Şârih, yeri geldikçe kayda değer gördüğü bilgileri yazmaktan geri kalmamıştır. Mesela; matematik, edebiyat, astronomi, coğrafya gibi alanların ihtivasında olan kelimelerin açıklamalarını da bahsi geçen üç dilde de yapmıştır:

rebāb bir sâzdır ıklıḡ dērler kemānçe ber-baḡ ḳopuz derler
 altu tellu bir sâzdır dımr deffün türkīsidir düdük neyün
 türkīsidir in bu demektir sühānem sözüñ demektir yād ezber
 kūn eyit jeng pas ve kir dilet dil göñül tā ḥikāyet [4b]

x

yek birdir dū iki se üç çihār u çār dōrt penc beş
 şeş altı heft yedi heşt sekiz nüh toḳuz deh
 on bīst yigirmi sī otuz çil kırḳ pencāh elli [10a]

x

deḥre güneş ‘arabça şems zemīn yer ‘arabça ‘arż jāle [4a]

x

gōkden yaḡan çıye derler āsmān gōk ‘arabça semā bārān
 yağmur ‘arabça ḡayş ebr bulud ‘arabça şehāb māh ay ‘arabça şehḥ [4b]

k) Ahmed bin Yahya Çelebi, Şâhidnâme Şerhi’nde geçen bitki, hayvan vb. isimler ile ilgili yaşadığı dönemle ilgili kültür ve inanışlar çerçevesinde ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Açıkladığı bir ilaç veya nesnenin o dönemde kimler tarafından, ne amaçla, nasıl kullanıldığını kendi geleneklerine göre tanımlamıştır:

añız ya‘nī biçilmiş ekin yeri ezdef ve ejzeḥ taḡ meyvelerinden
 alıç dērler ya‘nī bir meyvedir ‘arabça za‘rūr dērler bīd söḡūd
 ağacı ‘arabça ḥılaḡ gez yılḡun ağacı ve arşun nihāl tāze
 dal ki şecereden ve ot ya‘nī heḳīm otı yāl boyun ve gerdān
 ve boy bos [33a] dārū dermān ‘arabça devā ‘aḳl alıcı ot dārū-yı
 ḥoşber dērler küncīd samsam ya‘nī şuşam küncīd meşele biste
 ve piste fıstık süncid ve sünciden igde derler bāḡlarda
 olur bir meyveye dērler gehvāre beşiḡe dērler ma‘şūmları
 uyudurlar ‘arabça mehd derler lūmter lā‘ubālī ma‘nāsına büyük ve semiz [33a]

x

kūf üḡi ḳuşı ya‘nī buhu dedükleri ḳuş baḡ hem ‘arabçada
 ve hem fārsīde ḳaz demektir fāḥte üḡeyik ḳuşı kelāje
 şaksakan ḳuşı mürḡ maṭlaḳ ḳuşdır beççe her canludan
 toḡan yavrı lāne yuva ya‘nī ḳuşların meskeni [12b]

l) Eserinde yararlandığı kaynak ve sözlüklerin isimlerini belirtmiştir. Fakat bazen sözlüğün ismini zikretmeden millet adıyla anmıştır: *Türkmen lügatında şu anlama gelmektedir* gibi. Burada Türkmen lügatından kastedilen Anadolu Oğuz Türklüğü’dür.

m) Şârih Ahmed bin Yahya Çelebi, eseri şerh ettiği sırada başta sözlükler olmak üzere birçok kaynaktan istifade etmiştir. Yararlandığı kaynağın ismini de yazmaktan geri kalmamıştır. Şerh kitabında; *Lügat-ı Pehlevî, Nimetullāh Lügatı, Lügat-ı Halimî, Reyhan-ı Kāmus, Sihah-ı Cevherî (Vankulu Lügatı)* gibi eserlerin adını zikretmiştir.

Dil ve İmlâ Hususiyetleri

Ünlülerin Yazımı

Eski Oğuz Türkçesi'nin takriben üç yüz yıl süren, zaman geçtikçe olgunlaşan ve bütün evreleri içine alan yerine oturmuş bir imlâsından söz edemeyiz. Bilindiği üzere Eski Oğuz Türkçesi bir geçiş dönemi Türkçesidir. Bu sebeple bu dönemde imlâ özellikleri eser ve döneme göre farklılık göstermekte ve imlâ çeşitliliği söz konusu olmaktadır. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde kelimelerin yazılışları bazen hareke fetha (üstün), kesra (esre), damma (ötre), tenvin (iki üstün, iki esre, iki ötre), sükûn (cezm), teşdid (şedde) bazen de illet harfleri denilen elif (l) vav (v) ye (y) ile yazılmıştır. Bu kullanışlar müstensihten müstensihe farklılık göstermektedir. Hatta aynı müstensih bir kelimeyi aynı eserde farklı şekillerde yazabilmektedir. *Tuhfe-i Şâhidî*, harekesiz bir eser olup kelime yazılışları, illet harfleriyle ve kalınlık incelik kuralına uyularak yazılmıştır. Bununla birlikte müstensih bazen aynı kelimeyi farklı şekillerde yazmıştır.

Türkçe kelime ve eklerde standart bir ünlü-ünsüz kullanımı olduğu söylenemez. Bu durum özellikle eklerde çok belirgindir. Yabancı dillerdeki kelimelerin yazımında harflerin doğru telaffuz edilip okunmasına ve doğru anlamının belirtilmesine yön veren noktalama ve işaretlerin bazıları ya yanlış ya da eksik yazılmıştır:

ميا meya⁶ (3a/9)
 ما mā⁷ (6a/11)
 جب ceb⁸ (19a/3)
 جرعنلي cera⁹atlı⁹ (24b/7)
 اصراغي ısrāğī¹⁰ (26a/13)
 برء bir¹¹ (27b/15)
 اوييه eviye¹² (31b/1)

/a/ ünlüsü: İncelenen metinde ön seslerde /a/ ünlüsü, üstünlü elif (l̄) ve elif (l) ile yazılmıştır: ات at (4b/5), آت āt (4b/6), آته ata (20b/4), آنا ana (20b/4), آشى aşy (20b/3), آراسينا arasına (21a/9) vb.

Metinde, kelime başındaki /a/ ünlüsünün yazılışı, aynı kelimelerde farklılık gösterebilmektedir: ات at (4b/5), آت āt (4b/6). Alıntı kelimelerde de bu farklılık görülür: آدم ādem (20a/1), ادم adem (14b/2). İç seslerde: İncelenen metinde iç seslerde /a/ ünlüsü, elif (l) ve kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak harekesiz ve elifsiz (l) şeklinde yazılmıştır: بالچق balçık (20b/3), قارنداش karındaş (20b/3), طاغ tağ (17a/1). Son seslerde: Kelime sonunda /a/ ünlüsü için sıklıkla elif (l) kullanılmıştır: آنا ana (20b/4).

/e/ ünlüsü: Ön seslerde: İncelenen metinde ön seslerde /e/ ünlüsü, üstünlü elif (l̄) ve elif (l) ile yazılmıştır: ار er (28a/2), اسنمك esnemek (29b/4), اتمك etmek (28b/2), ايؤ eyü (25a/8). İç seslerde: İncelenen metinde iç seslerde /e/ ünlüsü elif (l) ye (y) ve kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak harekesiz ve elif (l) şeklinde yazılmıştır: اسنمك esnemek (29b/4), ل يچي inleyici (30b/4).

Kapalı /e/ [~ê] ünlüsü: ديمكدر demekdir (3a/2; 29b/1), ديرلر dërler (29b/8), ايدوپ edüp (22b/14), بيمك yemek (18b/13).

/ı/, /i/ ünlülerinin yazılışı: Ön seslerde: İncelenen metinde ön seslerde /ı/, /i/ ünlüleri, elif (l) ve elif ye (y) ile yazılmıştır: اچي içi (35b/4), ايكن iken (36a/11), ايكي iki (36a/12), اسلك isilik (35b/1), ايشي işi (35b/15). İç seslerde: İncelenen metinde iç seslerde /ı/, /i/ ünlüleri, ye (y) ve iki hece arasındaki durumuna göre kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak harekesiz ve harfsiz yazıldığı da görülür: اسلك isilik (35b/1), ايلك ilik (2b/9). Son seslerde: İncelenen metinde son seslerde /ı/, /i/ ünlüleri, ye (y) ile yazılmıştır: ايكي iki (36a/12), يئي yeñi (2b/10) vb.

/u/, /ü/, /o/, /ö/ ünlülerinin yazılışı: Ön seslerde: İncelenen metinde ön seslerde /u/, /ü/, /o/, /ö/ ünlüleri, elif-vav (v) ile yazılmıştır. اوغل oğul (8b/15), اوقى oqu (9a/2), اول ol (8b/7), اولدي oldı (9a/4), اولاشدرمق

⁶ Metinde, meya ميا şeklinde yazılmıştır. Ancak kelimenin sözlük anlamına ve metindeki açıklamasına bakılınca “māye” olduğu anlaşılmıştır.

⁷ Müstensih, bazı yabancı kelimeleri okuduğu gibi yani telaffuz edildiği gibi yazmıştır. Bundan dolayı metinde bazı kelime ve kelime gruplarında harf ve ifade eksikliği olmuştur. Bu kelimeyi de telaffuz edildiği gibi ma olarak yazıp hemzeyi م yazmamıştır. Kelimenin doğru yazımı ماء şeklindedir.

⁸ Farsça “çep”, Türkçe “sol” demektir. Metinde, ötümsüz ünsüz /ç/ ötümlüleşerek ceb şeklinde yazılmıştır.

⁹ Bu kelimenin doğru anlamı ihtiva edebilmesi için “ayn” yerine “hemze” yazılmalıydı. Fakat müstensih telaffuz ettiği gibi veya bulunduğu yer veya dönemin etkisinde kalmış olmalı ki öyle yazmıştır. Kelimenin doğru yazımı cera⁹et şeklindedir.

¹⁰ Metinde ısrāğī şeklinde yazılan kelimenin bağlamdan hareketle ısrāğī değil ısrak olması gerektiği kanaatine varılmıştır.

¹¹ Müstensih, Arapça olan bu kelimenin harflerinin yerlerini değiştirerek yanlış yazmıştır. “Kuyu” anlamına gelen kelimenin doğru yazımı بر şeklindedir.

¹² Bu kelime, yazma eserde müstensih tarafından eviye şeklinde yazılmıştır. Ancak gerek açıklaması yapılan ve Farsça olan pizişk kelimesinin anlamı ve gerekse bu açıklamanın ba^z edviye için ot ve kök şatan otçu ādem derler şeklinde olması kelimenin eviye değil edviye olduğunu ortaya çıkarmıştır.

ulaşdurmak (11b/3), اولومق *ulumak* (11b/7), اولو *ulu* (12a/10), اون *un* (4a/12), اوش *uş* (6a/15), اوصى *uşşı* (4a/4), اوليغىڭ *uyluğun* (10a/6), اورمك *ürmek* (11b/7). İç seslerde: İncelenen metinde iç seslerde /u/, /ü/, /o/, /ö/ ünlüleri, vav (و), işaretli ve harfsiz olarak yazılmıştır: كتورمك *getürmek* (11a/13), انجودن *incüden* (7a/10), قولقى *qulq* (26b/3), قورولى *qurulu* (7a/12), اوغل *oğul* (8b/15), اوليغىڭ *uyluğun* (10a/6), طوتر *țutar* (7a/12), يوقوش *yokuş* (9b/2), اوپىش *öpiş* (8b/5), سوزم *sözüm* (7a/10), اولومق *ulumak* (11b/7). Son seslerde: İncelenen metinde son seslerde /u/, /ü/, /o/, /ö/ ünlüleri, vav (و) ile yazılmıştır: برو *berü* (8b/9), اولو *ulu* (12a/10), اوريلو *örilü* (7a/3), سگو *sünü* (4a/13), اشبو *işbu* (7a/13) vb.

Ünsüzlerin Yazımı

Eski Oğuz Türkçesinde ünlülerin yazımında olduğu gibi ünsüzlerin yazımında da imlâ bakımından Uygur ile Arap-Fars yazı diline ait yazım özellikleri bir arada bulunmaktadır (Özkan, 1995: 88).

/ç/ ünsüzü: Metinde, /ç/ ünsüzü kelime içinde genellikle /c/ (چ) şeklinde yazılmıştır. İncelenen metnin müstensihinin bu harfi yer yer /ç/ (چ) şeklinde yazdığı da görülür. Bu ünsüz ile ilgili tespit edilen örnekler şöyledir: اچماق *açmaq* (11a/6), اچينه *icine* (2b/10), قلىچ *kılıç* (7b/12), صاچ *şac* (10a/11), صاچۇن *şaçun* (2b/2), اچينده *içinde* (5b/10), صاچارلار *şaçarlar* (6a/9) vb.

/g/ ünsüzü: Eski Oğuz Türkçesi dönemi eserlerinde ötümsüz /k/ ünsüzü ile ötümlü /g/ ünsüzünü ayıran bir işaret yoktur. Bunun yanında bazı metinlerde /g/'yi karşılamak üzere bazen üç noktalı kef (ڭ) bazen de keşideli kef (گ) kullanılmıştır (Özkan, 1995: 89).

Metinde, bu harfi karşılamak üzere üç noktalı kef (ڭ), keşideli kef (گ) ve kef (ك) harfi kullanılmıştır: كلنك *külüng* (16b/12), كورك *kürüg* (13a/10), اكرى *egeri* (7b/8), بىلىك *bilig* (37a/10), گىچە *gece* (4a/5), گىتمك *girmek* (4a/7), گىگىرىن *gögercin* (6b/12), يىگىت *yigit* (7a/6), گىنەش *güneş* (4a/15), گىز *gehez* (8b/2) vb.

[j] ünsüzü: Metinde, bu ünsüzü karşılamak için kef (ك) ve üç noktalı kef (ڭ) harfleri kullanılmıştır: سىك *sünük* (12a/15), اىك *ehek* (8a/11,12), گىز *gehez* (8b/2), بىزىر *behez* (13b/14), ساڭا *saņa* (12b/15), توڭۇز *toņuz* (11a/4) vb.

Eklere genellikle üç noktalı kef (ڭ) harfi kullanılmıştır: النىڭ *almuñ* (2b/2), جمالىڭە *cemâlünge* (11b/15), دىلرسىڭ *dilerseñ* (15b/14), سوزىنىڭ *sözünüg* (12a/3), اويلىغىڭ *uyluğun* (10a/6) vb.

/p/ ünsüzü: Metinde, /p/ ünsüzü kelime başında ve kelime içinde /p/ (پ) ve /b/ (ب) harfleriyle yazılmıştır. Kelime sonunda /p/ (پ)'nin yanında /b/ (ب) şeklinde yazıldığı da görülür. /b/ (ب)'li yazılışların yanında /p/ (پ)'li yazılışlar da tespit edilmiştir: ايب *ib* (11a/6), كىب *küb* (8b/17), پاس *pas* (4b/12), اىپلىك *iplik* (33b/5), كىرپىكلەر *kirpikler* (4a/2) vb.

Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait metinlerde, -(y)Up zarf-fiil ekinin genellikle /b/ (ب) ile yazılması bir imlâ kalıplaşması olarak düşünülebilir. Bu bağlamda biz de incelediğimiz bu metni imlâ kalıplaşmasına bağlı kalarak okuduk: قاقىيۇب *qakiyub* (25b/4), قازۇب *qazub* (27b/1), ياتۇب *yatub* (25b/5) vb.

/s/ ünsüzü: Metinde, kelime başı ve kelime içi ötümsüz-sızıcı /s/ ünsüzü karışık olarak yazılmıştır. Ancak çoğunlukla kalın ünlülü kelimelerde sad [ʃ] (ص) ince ünlülü kelimelerde sin /s/ (س) harfi ile yazılmıştır: ساقورماق *şavurmaq* (11a/14), سىڭىر *şınır* (12a/14), سىنۇق *şınıq* (29b/2), صوفۇرق *şovufraq* (11b/12), صوفۇق *şovufuk* (11b/11), شۇ *şu* (12b/4), اوش *uş* (26b/10), شانماق *şanmaq* (11a/12) vb.

/t/ ünsüzü: Metinde, kelime başı ötümsüz-patlayıcı /t/ ünsüzü, ince ünlülü kelimelerde te (ت) kalın ünlülü kelimelerde [t̪] (ط) harfi ile yazılmıştır: تاشنىچ *taşancıl* (17a/11), تارو *țaru* (16b/13), تاş *taş* (16b/12), تە *tava* (7b/11), تەر *ter* (8b/5), توڭۇز *toņuz* (11a/4), توپراق *topraq* (6a/11), توڭماق *toņmaq* (16a/10), توغن *toğan* (17a/12) vb.

Metinde bazı ek ve şekillerin yazılışları şöyledir:

Atıf vavı'nın / و / yazılışı: Metinde bu atıf harfi ile yapılan terkiplerde vav / و / Arapça kurala uygun olarak kelimedeki ayrı bir şekilde yazılmıştır:

بنام خالق و حی و توانا قدیم و قادر و بینا و دانا

ئنا و حمد و شکر و بی نهایت سپاس و منت و بیحد و غایه

be-nām-ı hālīk u hayy u tüvānā qādīm u kādir u bīnā u dānā

şenā vü hamd u şükr ü bī-nihāye şipās u minnet ü bī-ħadd u ğāye (2b/4,5)

Farsça izafetlerde tamlama kesresi /ی/'nin yazılışı: Metinde Farsça tamlama kesresi çoğunlukla “ye” (ی) ile karşılanmıştır:

انبرى سارا *anber-i sārā* (3b/4)

حسن خلقى *hulq-ı hasen* (5b/15)

درد اهلې *ehl-i derd* (6b/9)

ندا حرفې *ħarf-i nidā* (8b/15)

“dahı (<< takı)” kelimesinin yazılışı: Metinde, birkaç örnek dışında kendisinden önce gelen kelimedeki ayrı yazılmıştır. Bu kelime, metinde dört ayrı şekilde (دخې، دحې، داخې، داخي) yazılmıştır:

اشيان داخې *āşīyān dahı* (12b/11)

قلا داخې *qula dahı* (20b/11)

بر داخي *ber dahı* (8a/13)

كم داخي *kem dahı* (7b/8)

“ile” edatının yazılışı: Metinde ile edatı ekleşmiş haldedir. Kelimedeki ayrı (ایله) şeklinde bazen de kelimeye bitişik +1A (له) şeklinde yazılmıştır:

عرب ایله *arab ile* (3a/4)

عجم ایله *acem ile* (4b/3)

ادملة *adımla* (25a/6)

اوچيله *ucıyla* (27a/6)

“ki” bağlacının yazılışı: Metinde “ki bağlacı” (كي) ve (كه) şeklinde iki farklı biçimde yazılmıştır:

چوربه كي *çorba ki* (5b/8)

خبري كي *haberi ki* (13a/3)

او كيمسه كه *o kimse ki* (9b/4)

ياغ كي *yağ ki* (12a/14)

+Hk/+hık ekinin yazılışı: İncelenen metinde tespit edilen +hık / +Hk isimden isim yapım eki (لك , لى) şeklinde, kendinden önce gelen kelimeye bazen bitişik bazen de ayrı yazılmıştır:

اولك *evlik* (24b/11)

اكنه لك *iğnelik* (17b/13)

ايك *iyilik* (16b/3)

قامشلق *kaşışlık* (32b/11)

Şu alıntı kelime ek ayrı yazılmıştır: *hastelik* (31b/11) *hastelik* خسته لك

Ses Hâdiseleri

Yuvarlaklaşma: Eski Oğuz Türkçesinin karakteristik özelliklerinde biri olan ünlü yuvarlaklaşmalarının temel sebebi Türkçenin eski dönemlerindeki kelimelerin bünyesinde yer alan /g/ ve kalın şekli olan [g̃]’nin erimesidir. Bir diğer sebep de *Eski Türkçede dudak uyumuna dâhil olmayan bazı kelimelerde genellikle ilerleyici ünlü benzeşmesi ile uyumu sağlama çabasıdır* (Yıldız ve Yalkın, 2021: 42).

Metindeki şu örneklerde yuvarlaklaşma tezahür etmiştir: *ayru* (<< adriğ) (13b/6), *bulud* (<< bulıt) (4b/2), *kuzuya* (< kuzı) (13a/8), *ķuru* (<< ķurı-ğ) (6a/13, 23b/3), *uyumaķ* (< uyı- << udı-) (25b/5) vb.

Düzleşme: Eski Türkçede dar-yuvarlak /u/ ve /ü/ ünlülerini barındıran bazı kelimeler, Eski Oğuz Türkçesi dönemine geçerken dar-düz /i/ ve /i/ ünlülerine dönüşmüştür (Timurtaş, 2019: 128).

İncelediğimiz metinde bazı kelimelerin hem düz hem yuvarlak olmak üzere ikili şekillerine rastlanılmaktadır. Bu değişim ve ikili şekiller metinde şu kelimelerde tespit edilmiştir: *gümüş* (<< kümüş) (8a/15, 23b/11, 33b/3), *içün* (< üçün < uçun) (12b/6, 18a/11, 19a/15), *oķı-* (> oķu) (6b/6, 9a/2, 13a/14), *sürüye* (13a/8), *sürüye* (12a/4-7, 13a/12), *yürü-* (20b/13,15), *yürü-* (13b/4, 14b/12,13), *ķorku* (18b/2), *ķorkı* (9b/5, 20a/9) vb.

Metinde, *eyü* (ايو) kelimesinde /ü/ > /i/ ses değişimi olmamış, kelime asli şekliyle yazılmıştır: *eyü* (ايو) (<< edgü) (14a/9, 20a/8, 25a/8, 26a/5).

Daralma: Düz-geniş bir ünlünün, yanındaki dudak ünsüzünün veya kelime içindeki yuvarlak bir ünlünün etkisiyle yuvarlak bir ünlüye dönüşmesi hâdisesidir. Metinde tespit edilen örnekler şöyledir: *ıldırım* (<< yaldırım) (21a/11), *çiçek* (< çeçek) (7a/2), *büyük* (<< bedük) (9a/10,13,14, 17a/9, 24a/15, 30b/11), *güzel* (< gözel) (5b/15, 10a/1, 13a/15), *işit-* (< eşit-) (25a/10, 27a/5), *imdi* (<< emti < amtı) (13a/3), *niçe* (< neçe) (5a/5, 20b/13), *nite* (<< neteg) (5a/5), *yukaru* (<< yokķaru) (8b/10, 14a/2), *uyanık* (< oyan-) (34b/12), *yürü-* (< yörü-) (13b/4, 14b/13) vb.

Metinde, “imdi” kelimesinin “şimdi” *ي شمد* şeklinde yazıldığı örnekler de vardır.

Eski Oğuz Türkçesi eserlerinin bazılarında olduğu gibi incelememize konu olan bu metinde de bu değişmeye giren bir alıntı kelime vardır: *bī-fiřān* (<< Far. + Far. bi-feřān) (10a/11).

Genişleme: Düz dar /i/ ünlüsünün kapalı /e/ [ē] ve /e/ ünlüsüne dönüşmesi (/i/ > /e/) meselesi yaygın bir ses hâdisesi olup tersi de daralma (/e/ > /i/) şeklinde ortaya çıkmaktadır: *denür* (6b/14), *ettiği* (2b/14), *eder* (8a/14), *ermek* (11a/9), *etmek* (11a/10), *gece* (26a/13), *yerlerine* (11b/8), *vėrdi* (14a/7), *vėrici* (3b/13), *yė* (21b/12), *yėre* (9b/7), *yėr* (4a/15) vb.

Metinde diğer ünlü genişlemesi örnekleri şöyledir: *aķaç* (<< yıķaç) (19b/15, 26a/9,11,31b/7, 37b/5), *aķlamaķ* (<< yıķla-) (15b/6, 35b/1), *aķlayıcı* (<< yıķla-) (30b/3) vb.

Metinde kök hecede /e/ bulunduran ve bugün Standart Türkiye Türkçesinde /e/ olan kelimeler şöyledir: *ben* (22a/13), *bend* (29a/11), *çeker* (32b/12), *delik* (28a/4), *eglenmek* (26a/2), *eyle* (6b/9), *eglenmek* (26a/2), *eksik* (18b/4), *eylemege* (3a/12), *eyle* (6b/9), *elli* (10a/15), *gelür* (4a/1), *getür* (11a/13), *kendü* (8b/14), *sekiz* (10b/3), *neden* (5a/2), *kes* (21a/5), *sen* (5b/12) vb.

Metinde kök hecede /i/ bulunduran ve bugün Standart Türkiye Türkçesinde /i/ olan kelimeler şöyledir: *bilgil* (6a/2), *bilek* (13b/15), *bilezik* (30a/6), *biten* (19b/14), *çiçek* (< çeçek) (7a/2), *kimse* (<< kim+ise) (36a/10), *dilim* (33b/11), *dile* (20a/11), *git* (13b/4), *girmek* (11a/8), *içi* (16a/11), *içün* (18a/11), *iç* (21b/13), *içerüsi* (31a/6), *iki* (19a/14), *it* (11b/7), *iz* (14a/5) vb.

Metinde kök hecede /e/ bulunduran ve bugün Standart Türkiye Türkçesinde /i/ olan kelime şöyledir: *eyü* (<< edgü) (14a/9).

Metinde kök hecede /i/ bulunduran ve bugün Standart Türkiye Türkçesinde /e/ olan kelimeler şöyledir: *dimekdir* (3a/2), *idüp* (22b/14), *yimek* (18b/13), *yiecegi* (16a/13).

Metinde, “gece” kelimesi, كچه “gėce” (4a/5), كچه “gece” (21a/12), كچه “gėce” (26a/12- 13) olarak üç farklı imlâda; “yer” kelimesi, بير “yėr” (9b/7, 11b/8), ير “yer” (3a/15, 3b/2) olarak iki farklı imlâda; “de-” kelimesi, ديرلر “dėrler” (4a/10), درلر “derler” (21a/12) olarak iki farklı imlâda, “ye-” kelimesi, بي “yė” (21b/12), يمك “yemek” (3a/8) olarak iki farklı imlâda; “et-” kelimesi, ايتمك “ėtmek” (16a/6, 18a/11), تمك “etmek” (2b/6, 19b/13) olarak iki farklı imlâda yazılmıştır.

Birleşme: Ünsüzle biten bir kelimenin ünlüyle başlayan bir kelimeyle birleşmesi ve bu iki kelimenin tek bir kelime hâline dönüşmesi hâdisesi olan birleşme, incelenen metinde şu örneklerde tespit edilmiştir: *kimse* (< kim+ise << kim+erse) (5b/13, 9b/4, 21b/5, 22a/4), *şol* (<< uş+ol) (22b/7, 38a/7), *şöyle* (<< uş+eyle)¹³ (4a/8), *yalıñız* (<< yalıñ+öz) (3a/2), *yohsa* (<< yok+ise << yok+erse) (10b/8) vb.

Geçişme: Ünlüyle biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir kelime ile yan yana geldiği zaman ünlülerden birisi diğerinin içerisinde yutulması olan ses hâdisesidir. Bu ses hâdisesinde ikisi daima yan yana bulunan kelimelerin geçirdiği değişikliklerden sonra yeni bir şekil oluşur ve iki kelime tek bir kelime hâline dönüşür (Tuna, 1992: 43). İncelenen metinde tespit edilen geçişme örnekleri şöyledir: *ancağ* (<< an+ça+oğ) (32a/4), *böyle* (<< bu+eyle) (4a/8), *niçün* (< ne+içün (<< uçun)) (5a/2,6, 12b/6) vb.

Damak Uyumu (~Kalınlık-İncelik Uyumu~Dil Uyumu): Eski Türkçede olduğu gibi Eski Oğuz Türkçesinde de kalınlık-incecik uyumu tamdır. İncelenen metinde de kelime kök ve eklerinde kalınlık-incecik bakımından uyum tamdır: *karındaş* (14a/8, *derdeş* (22a/4), *ayağlarıyla* (19a/15), *bağmağıl* (24a/6), *bilgil* (6a/2), *kaşıklık* (32b/11), *geliserdür* (27b/4), *getürüci* (34b/15), *irişdirici* (32a/6), *biragalum* (36b/1), *döşeyelüm* (36b/1), *ilerü* (<< il+gerü) (14a/3), *bilegü* (16a/6), *tonunuğ* (22b/12), *bişürüb* (18b/7), *emekleyü* (36b/9), *şarmağıla* (20a/12), *yıkayü* (31b/15) vb.

Dudak Uyumu (~Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu): Ünlülerin çıkış noktalarına göre olan bir ünlü uyumdur. Eski Oğuz Türkçesinde bazı ekler düz ünlülü bazı ekler de yuvarlak ünlülü olduğu için Batı Türkçesinin ilk döneminde dudak uyumundan söz edilemez (Özkan, 2014: 3). “Klasik Osmanlı Türkçesinin başında dudak uyumu süreci başlamış, bu dönemin sonunda dudak uyumu süreci tamamlanmıştır. Ancak imladaki kalıplaşma sebebiyle Arap harfli metinlerden hareketle dudak uyumundaki gelişmeyi takip etmek zordur” (Özkan, 2015:45).

İncelenen metinde de kelime kök ve eklerinde düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir.

Eklerdeki dudak uyumu, düz ünlülü ekler ve yuvarlak ünlülü ekler olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır:

Düz ünlülü ekler: Bu ekler, metinde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü tabanlarda düz ünlülü olarak kullanılan eklerdir. Metinde düz ünlülü kullanılan ekler şöyledir:

+CI isimden isim yapım eki: Ek, Eski Oğuz Türkçesinde +CI şeklindedir. İncelenen metinde tespit edilen örnekler şöyledir: *avcı* (22b/5), *bostâncılar* (12b/11), *halvacı* (22a/12), *pâbuccılar* (19b/3) vb.

-dl görülen geçmiş zaman III. teklik şahıs eki: *bişdi* (7b/11), *egdi* (21b/6,7), *egildi* (21b/7) vb.

-GII teklik II. şahıs emir eki¹⁴: Eski Oğuz Türkçesinin teklik II. şahıs emir ekidir, dar-düz ünlülü kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde de varlığını sürdürmüştür (Cağferoğlu, 1971: 5): *bağmağıl* (24a/6), *bilgil* (6a/2).

-(y)Ici fiilden isim yapım eki: *édici* (14a/12), *gösterici* (3b/8), *işleyici* (13b/2), *söyleyici* (4b/8), *vêrici* (3b/13, 15b/9), *şaklayıcı* (23a/1), *tutıcı* (8a/1), *yaradıcı* (15b/7), *yarıcığ* (21a/1), *yırtıcı* (23b/7, 29b/13), *getürüci* (<< keltür-) (34b/15) vb.

+(n)I belirtme (~yükleme) hâli eki: *pasını* (4b/13, 11a/6), *bunu* (13a/1,4), *bucağı* (16a/11), *çubuğı* (19b/13,12) vb.

+(s)I iyelik eki: *burnına* (29b/10), *kapusu* (35a/15), *kemügi* (29b/6), *mühresi* (29b/6), *yüzine* (30/9), *sözünüğ* (12a/3), *yüzi* (28a/12), *birisini* (11a/10,12).

-sın teklik II. şahıs eki: Bu ekin ünlüsü Eski Oğuz Türkçesinde dar-düz olup dudak uyumuna uymaz (Özkan, 2009: 138). Metinde de bu özelliği göstermektedir: *bulasın* (13a/3), *kazanursın* (15a/14), *kazasın* (24a/6), *olasın* (13a/1, 13b/4).

Yuvarlak ünlülü ekler: Eklerin yazılışı Arap harfli yazı kullanıldığı sürece klişeleşmiş hâlde devam etmiştir. Bir fonetik meselesi olduğu kadar bir imlâ meselesi de olan bu konu, Eski Oğuz Türkçesinde ilk zamanlardan beri kalıplaşmış bu şekillerin yazılışı, bugünkünden farklı ve muayyen şekilde olmuştur (Timurtaş, 2019: 32).

-dUkdA zarf-fiil eki: *doğurduğda* (12a/7), *boğazlanduğda* (11a/15).

-dUr- ettirgenlik eki: *yazdururlar* (29a/2), *getürmek* (< keltür-) (11a/13, 17b/3), *getüren* (<< keltür-) (26b/14), *getürüci* (<< keltür-) (34b/15), *yazdur-* (29a/2).

¹³ Hamza Zülfiğar'ın *şöyle*, *böyle*, *öyle* kelimelerinin yapısı ile ilgili üç ayrı ihtimale dayanan açıklaması şöyledir: “1) *bu öyle* > *böyle*, *şu öyle* > *şöyle*, *o öyle* > *öyle*; 2) *bu eyle* > *böyle*, *şu eyle* > *şöyle*, *o eyle* > *öyle*; 3) *bu ile* > *böyle*, *şu ile* > *şöyle*, *o ile* > *öyle*. Bunlardan Batı Türkçesine ait *eyle* (*ayla*) biçiminin tarihi dayanağı olduğunu düşünürsek ihtimaller içinde *bu eyle* > *böyle*, *şu eyle* > *şöyle*, *o eyle* > *öyle* yapısı ağırlık kazanır. Bununla birlikte özellikle Trakya ve Balkan ağızlarını göz önüne alırsak *böyle*, *şöyle*, *öyle*'nin *büyle*, *şüyle*, *üyle* biçimlerinden geliştiği düşünülebilir. Bu durumda *bu ile*, *şu ile*, *o ile* yapısı öne çıkar. Doğu Anadolu ağızlarında ise *ele*, *bele* kullanımı yaygındır. Bu durumda da *bu eyle* yapısını doğrular.” (Zülfiğar, 2007, s. 437)

¹⁴ Bu ek üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Feyzi Ersoy, “+gil Eki Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1 (Güz 2007), s. 21-29.

+egü eki: “Addan ad türeten +a- eki ile fiilden ad türeten -gl ekinin kaynaşmasından oluşmuş, addan ad ve sıfat türeten birleşik bir ektir” (Korkmaz, 2009: 34). Arkaik/eskicil bir ek olarak belli kelimelerde geçmektedir: *önegülik* “inat, inatçı kimse” (19a/11,12), *küdegü* (28a/6).

-(ğ/k)u fiilden isim yapım eki: Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak olan -ku yapım eki incelenen metinde de yuvarlaktır: *bıçku* (< bıçgu) (28b/3), *uyhu* (<< udıku) (28a/14), *kağgu* (<< kadgu) (28b/6).

-gü fiilden isim yapım eki: *bilegü* “bileği taşı veya bıçağı” (16a/6).

-gür- fiilden fiil yapım eki: *irgürmek* “ulaştırmak, yetiştirmek” (11b/3).

+müz çokluk I. şahıs iyelik eki: Eski Oğuz Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü daima yuvarlaktır.

Bu yuvarlaklaşmanın sebebi dudak ünsüzü /m/’dir (Timurtaş, 2019: 32): *gönlümüz* (18b/10).

+suz isimden isim yapı eki: Metinde bu ekin ünlüsü dar-yuvarlak şeklinde sadece bir örnekte tespit edilmiştir: *atsız* (30/12).

-(U)K fiilden isim yapım eki: Eski Oğuz Türkçesinde ekin ünlüsü daima dar-yuvarlaktır. Metinde tespit edilen örnekler şöyledir: *açuk* (6a/3), *aruğ* (24b/6), *buyruk* (14b/10), *bölük* (24b/12), *konuk* (21b/14), *tonuk* (24b/8), *yayuk* (12b/1) vb.

-(y)UP zarf-fiil eki: İncelenen metinde ekin ünlüsü yuvarlak olup ünsüzü ötümlü-patlayıcı /b/ ünsüzü ile yazılmıştır. Çok az örnekte ötümsüz /p/ ünsüzü ile yazılmıştır: *bişürüb*¹⁵ (18b/7), *büzülüb*¹⁶ (36b/14), *dürüb*¹⁷ (11a/3), *bağlayub*¹⁸ (36a/12), *siñüb*¹⁹ (30a/13), *egilüp*²⁰ (34a/10).

-ür- ettirgenlik eki: *bişürüb* (18b/7), *düşürici* (23a/7).

Ötümlüleşme: Ötümlüleşme, ötümsüz ünsüzlerin kendi karşılığı olan ötümlü hâlini almasına denir.

#k > #g değişmesi: Metinde #k ve #g’li kelimeler, okunurken Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin ayrımı esas alınıp birçok ses hususiyeti bakımından olduğu gibi #k > #g değişikliğinde de Türkiye Türkçesi yazı dilinin gösterdiği manzara prensip olarak kabul edilmiştir. Metinde ötümlü-patlayıcı-ön damak #g’yi karşılamak için çift keşideli kef (ك) ve üç noktalı kef (ك) kullanılmıştır: *gegez* (8b/2), *gerek* (3a/6), *gece* (4a/5), *gel* (5a/4), *gemi* (9a/15), *git* (5a/3), *gök* (4b/1), *gökçek* (3a/10, 5a/7), *gögercin* (6b/11), *gömüldürük* (7b/7), *göbek* (8a/10), *gözün* (3b/4), *gösterici* (3b/8), *göz* (3b/15), *gök* (4b/1) vb.

#t > #d değişmesi: Aslı ötümsüz-patlayıcı-ön damak #t olan bu ses, Eski Türkçe döneminin sonlarına doğru ötümlü-patlayıcı-ön damak #d sesine dönüşmüştür. Eski Oğuz Türkçesine ait eserlerde aynı kelimenin hem ötümlü hem de ötümsüz biçimleri görülür. *delü* (13b/2), *dilkü* (23b/6), *degirmen* (5b/12), *demir* (8b/15), *depe* (24b/2), *deve* (32a/13), *deyecek* (21b/6), *dêrler* (21b/7), *degil* (26a/13), *diri* (20b/8), *dil* (12a/10), *dökmek* (29a/13), *dört* (10a/13), *dahı* (<< tağ-ı) (9a/1, 10a/2) vb.

Ötümsüzleşme: Ötümsüzleşme, ötümlü olan bir ünsüzün çeşitli sebeplerle ötümlülüğünü kaybetmesidir (Tuna, 1986: 28).

d# > t# değişmesi: *işit-* (<< eşid-) (25a/10), *iste-* (<< izde-) (3a/7, 9a/4, 15b/15, 35a/7).

s# > z# değişmesi: *gögis* (<< kögüz) (8a/12).

Metinde, ötümsüz-patlayıcı-arka damak #t (ط) ünsüzünün korunduğu örnekler de vardır: *tar* (32a/7), *tatlu* (24a/5, 30b/12), *atsız* (30b/12), *tatmak* (25b/12), *tavar* (< tabar) (8b/3, 20b/12/13).

Standart Türkiye Türkçesinde ötümsüz-patlayıcı #p’li olan şu kelime, metinde asli şeklini korumuştur: *barmak* (> parmak) (9a/13).

Sızıcılışma: Patlayıcı ünsüzlerin sızıcı ünsüzlere dönüşme hâdisesidir.

#b > #v değişmesi: Eski Türkçede içerisinde /b/ bulunduran bazı kelimeler, Batı Türkçesinde sızıcılışarak /v/ olmuştur. Tespit edilen örnekler şöyledir: *var* (< bar) (7a/10, 22b/15, 30a/1, 38a/9), *var-* (< bar-) (15b/14), *veren* (<< ber-) (12b/6), *vêrici* (<< ber-) (3b/13, 15b/9), *vêrdi* (<< ber-) (14a/7), *vêrme* (<< ber-) (22a/12).

b > v değişmesi: Metinde tespit edilen örnekler şöyledir: *tavşan* (<< tabışğan) (26b/5), *deve* (<< tebi) (21a/11), *yavlağ* (< yablağ) “fena” (12b/11), *yavuz* (<< yabız) (20b/12, 34b/9, 37a/12), *tavar* (< tabar) (8b/3, 20b/12,13).

¹⁵ بشوب

¹⁶ بوزلوب

¹⁷ دورب

¹⁸ بغلوب

¹⁹ سگوب

²⁰ اکیلوپ

Ayrıca +vaş eki de sızıcılaştırılmıştır. Şöyle ki sıfat tamlamasında tamlanan olan “baş” kelimesi zamanla ekleşmiş ve ‘baş’ın ön sesindeki #b süreklileşerek/sızıcılaştırarak #v'ye dönmüştür (Yıldız ve Yalkın, 2021: 42). Metinde bir örnekte tespit edilmiştir: *karavaş* (< karabaş) (5a/15, 14a/10).

k > ħ değişmesi: *aħşam* (< akşam) (5b/4), *daħı* (<< taķı) (9a/1, 10a/2), *yoħsa* (<< yok+ise << yok+erse) (10b/8) vb.

Akıcılaştırma: Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle akıcı ünsüze dönüşmesi hâdisesidir.

d/ >> y/ değişmesi: Fonetikte bu ses hâdisesine, “geçişme” denir. Nitelikleri değişen ve başka bir sese dönüşen bir sesin bu yeni varlığını devam ettirme hâdisesidir. Metinde tespit edilen örnekler şöyledir: *ayru* (<< adrığ) (13b/6), *ayak* (<< adak) (15a/13), *büyük* (<< bedük) (9a/10,13,14), *eyü* (<< edgü) (14a/9), *uyumak* (<< udu-) (25b/5) vb.

Ünsüz yutulması: Bir ünsüzün, kendisinden sonraki ünlünün içinde erimeye vakit bulamadan kaybolması hâdisesidir.

#b > #Ø: *ol-* (< bol-) (7a/4,13, 11b/15).

#y > #Ø: *ağlamak* (< yığla-) (15b/6), *ağlayıcı* (< yığla-) (30b/3) vb.

+ArU (<< +GARU) (yön gösterme hâli eki): *içerü* (<< iç+gerü) (10b/7), *ilerü* (<< il+gerü) (14a/3), *yukaru* (<< yok+garu) (8b/10, 14a/2) vb.

-(y)An (<< -GAN) (sıfat-fiil eki): *gören* (13b/6), *kalalara* (<< kalğan) (34b/10), *yalan* (<< yalğan) (31a/3) vb.

Ünsüz erimesi: Bir kelimedede, ünlüden sonraki ünsüzün o ünlünün açıklığı etkisiyle niteliği silinerek ünlü içinde onu uzatma suretiyle kaybolmasıdır.

ğ# > Ø# erimesi: *diri* (<< tirig) (20b/8), *kişi* (<< kişig) (15a/7, 25a/15, 33b/15, 34a/1), *kuru* (<< kırığ) (6a/13) vb.

r# > #Ø erimesi: (i- (<< er-)): Tespit edilen örnekler şöyledir: *ederse* (18b/15, 27a/9), *olursa* (21a/13) vb.

Ünsüz kaynaşması: İki ünsüzün nitelik ve niceliklerinin kaynaşarak tek bir ünsüze dönüşmesi hâdisesidir. Bu, ünlülerde ulama ile meydana gelen “ünlü kaynaşması”dır. Eski Oğuz Türkçesinden önce tamamlanmış bir ses hâdisesidir (Özkan, 2009: 138): *aña* (<< an+ga) (6b/15, 13a/4, 22b/7), *baña* (<< ben+ge) (14a/7) vb.

Tekleşme: Alıntı kelimelerde, özellikle Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelimelerde bulunan çift ünsüzlerden birinin düşmesi hâdisesidir: *ħak* (< Ar. ħakķ) (3b/12, 14a/12), *Rab* (< Ar. Rabb) (22b/14, 7a/13, 28a/13), *şaf* (< Ar. şaff) (32b/3) vb.

Hece tekleşmesi: Sesçe birbirine benzeyen hecelerden birinin söyleyişten kalkması hâdisesidir. Metinde hece tekleşmesi, Eski Oğuz Türkçesinde III. şahıs bildirme çekiminde kullanılan ve geniş zamanın çekimlenmiş şekli olan *-dUr* (<< *turur*) fiilinin sonundaki hecenin erimesiyle meydana gelmiştir: *budur* (2b/3), *câmiiddür* (2b/13), *geliserdür* (27b/4), *lüledür* (19a/3), *meḡüldür* (11a/3), *rişdür* (24a/8,9) vb.

SONUÇ

XVIII. yüzyılda yaşadığı tespit edilen ancak hayatı hakkında çok fazla malumata erişilemeyen Ahmed bin Yahya Çelebi'nin “Şâhidnâme Şerhi” adlı eseri tanıtılmış dil bilgisi (ses ve şekil), üslup özellikleri ve şerh metodu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ahmed bin Yahya Çelebi'nin şerh ettiği bu eser, şerh anlayışını tanımamızda önemli bazı ipuçları elde etmemizi sağlamıştır. Daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmayan bu nüsha ihtiva ettiği dil hususlarından fiziksel özelliklerine kadar tümüyle incelenerek literatüre kazandırılmıştır. Böylece yazıldığı dönemin dil özellikleri gün yüzüne çıkarılarak Türkoloji alanına çok önemli katkılar sağlanmıştır.

Manzum sözlük geleneğine dair araştırmalar yapan Yusuf Öz'ün belirttiğine göre *Tuhfe-i Şâhidî*'nin; 39 şerhi, 6 tercüme, 6 nazîre ve tazmîn, 4 alfabetik tertip ve 6 bahir ve vezinler hakkında olmak üzere sözlük hakkında çok sayıda çalışma icra edilmiştir. Eserin tespit edilen 146 nüshasının yanında daha tespit edilmemiş pek çok nüshasının olduğu görüşündeyiz. Araştırma ve tahminlere göre *Tuhfe-i Şâhidî*'nin yaklaşık 200'ün üzerinde nüshası olduğu düşünülüyor. Bizim de çalışmamızın konusu olan daha önce incelenmemiş bir *Tuhfe-i Şâhidî* şerhi ile bu sayı daha da artmaktadır.

İnceleme nihayetindeki eserde dönemin dil özelliğini yansıtan kullanımlara sıklıkla rastlanılmıştır. Yer yer Arapça ile kelime açıklamalarında bulunan Ahmed bin Yahya Çelebi, kaleme aldığı nüshaya *Tuhfe-i Şâhidî*'nin diğer yazma nüshalarından farklı bir yorum katmıştır.

Ele alınan eser, gramer özellikleri, söz varlığı ve edebî bilgiler bakımından tafsilatlı değerlendirilmiştir. Bu hususlar incelendiğinde klâsik şerhlerin muhtevası hakkında birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre incelenen Farsça veya Arapça kaleme alınan eser sadece anlam açısından değerlendirilmemelidir. Şerh edilen metnin genel dil hususiyetlerinin yanında gramer özellikleri de ön plânda tutulmalıdır. İmlâ incelemeleri (ünlü ve ünsüzlerin yazımı), fonetik ve morfolojik özellikleri, yabancı

kelimelerin hususiyeti ve yapı özellikleri şerhin sıhhati bakımından göz önünde bulundurulmalıdır. Buradan yola çıkarak, anlam verme ve edebî sanatları göstermeye dayalı bulunduğumuz dönem metin şerhi çalışmalarında, incelemeye alınan metnin gramer özelliklerini de dikkate almanın bir gelenek olarak devam etmesi gerektiği sonucuna varmak mümkündür. Zira incelemeye alınan metnin dil hususlarına inmemek, ona atfedilen anlamın da yanlış değerlendirmeler sonucunda eksik ve yetersiz olması sonucunu doğuracaktır. Bu bağlamda bu eserin incelenmesinde bu hususlara bizatihi dikkat edilmiştir.

Şâhidnâme Şerhi içerisinde günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmayan pek çok kelime ve ifadenin bulunması bu gibi metinlerin Türkçenin tarihî gelişiminde yer almış fakat günümüze kadar süregelmeden kelimeleri bilim sahasına çıkarmada yardımcı olacağına büyük bir kanıttır. Zira XV. yüzyıldan önce tedavülde olan fakat günümüze ulaşamayan pek çok eskicil/arkaik kelime, bu tür şerh metinlerinin tozlu varakları arasında yer almıştır. Nüşhada Farsça ve Arapça kelimelerin anlamları verilirken Türkçe karşılıklarının söylenmesi, aynı dönemde yaşam süren bir şârih tarafından anlamlandırılması Türk edebiyatı, şiiri ve özellikle söz varlığı araştırmalarına çok önemli katkılarda bulunacak türdendir.

Yazarlık Katkısı:

Bu araştırma iki yazarlı olarak yürütülmüştür. Araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar %50, ikinci yazar %50 şeklindedir.

Etik Kurul Beyanı:

Bu araştırma için etik kurul beyanı (izni) gerekmemektedir.

İşaretler

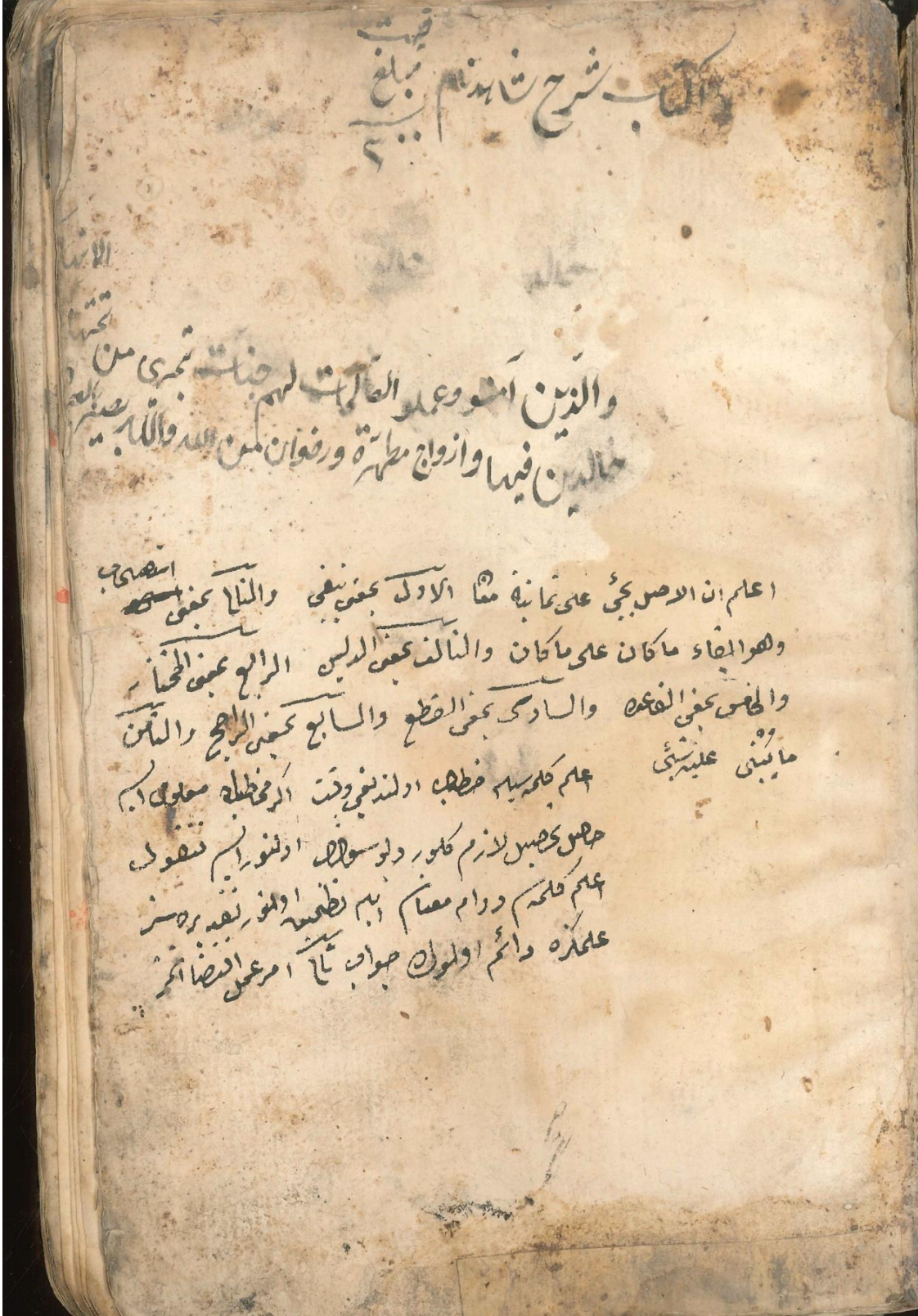
- (<) : Gelişmenin yönü
- (>) : Gelişmenin yönü
- (<<) : Gelişmenin yönüne göre birden fazla değişim ile başka bir şekle geçiş
- (>>) : Gelişmenin yönüne göre birden fazla değişim ile başka bir şekle geçiş
- (#) : Bir sesin başında kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.
- (K) : Kök ünlüsünden sonra gelen ünsüzü temsil eder.
- /.../ : Ses birimi
- [...] : Alt ses Birimi
- (Ø) : Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.
- (~) : Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.
- (+) : İsmeye bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
- (-) : Fiile bağlanmayı fiil kategorisini gösterir.

KAYNAKÇA

- Açık, Ö. N. (2013). *Mevlânâ Okyanusundan Muğlalı Şâhidî Denizine / Şâhidî Şiirleri ve Açıklamaları*. Muğla: Muğla Belediyesi Kültür Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1971). Türkçemizdeki -gıl ve -gil Emir Eki. *TDAY- Belleten*, 0(0), 1-10.
- Çıpan, M. (1986). Muğlalı İbrahim Şâhidî: Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri, Divân ve Gülşen-i Vahdet Tenkitli Metni, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çıpan, M. (2010), Şâhidî. *İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) DİA*, (Cilt: XXXVIII,) içinde (s. 273-274). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çıpan, M. (tsz). *Muğlalı Şâhidî Dede (Hayatı-Sanatı-Eserleri)*. Konya: Nur Basımevi.
- Diyanet (2022). <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/550/57-ayet-tefsiri> adresinden 01.01.2022 tarihinde erişildi.
- Ekici, H. (2017a). Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Halil Tuğluk), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Ekici, H. (2017b). Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-İ Tuhfe'si ve Şerh Metodu. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 0(2), 19-36.
- Erdem, M. D. (2005). Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Lügat-ı Sıbyan Yazması. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, 9(104-105), 178-189.
- Ersoy, F. (Güz 2007). +gil Eki Üzerine. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21-29.

- İmamoglu, A. H. (1993). Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İmamoglu, A. H. (2005). *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, Tuhfe-i Şâhidî: Farsça Türkçe Manzum Sözlük*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- İnce, Y. (2002). Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(12), 175-182.
- Kartal, A. (2003). *Tuhfe-i Remzî (Manzum Farsça, Türkçe Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, A. (2006). Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyan. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(20), 69-70.
- Kılıç, A. (2007). Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin). *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 516-547.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Küleççi, N. (1996). *Gülşen-i Vahdet (Şâhidî İbrahim Dede)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nalçakar, A. ve Ülger, A. Ö. (2014). Muğla'da Bir Çınar İbrahim Şahidi Dede Hayatı ve Eserleri, 1. Uluslararası Mevlevîlik ve Şâhidî Sempozyumu. <https://semazen.net/muglada-bir-cinar-ibrahim-sahidi-dede-hayati-ve-eserleri/> adresinden 30.03.2022 tarihinde erişildi.
- Öz, Y. (1996). Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Adnan Karaismailoğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, Y. (1996). *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özkan, A. (2009). *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)*. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- Özkan, A. (2014). Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr İsimli Eserde Dudak Uyumu. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(36), 1-33.
- Özkan, A. (2015). *Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr (Amellerin Neticeleri ve İyilerin Yolları)*. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şimşekler, N. (1998). Şâhidî İbrahim Dede'nin Gülşen-i Esrâr'ı Tenkidli Metin-Tahlil, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tektaş, A. (2012). *Gülşen-i Tevhid-Tevhid Bahçesi Şâhidî İbrâhim Dede*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Timurtaş, F. K. (2019). *Osmanlı Türkçesi Grameri III*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tuna, O. N. (1986). *Türk Dilbilgisi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları.
- Tuna, O. N. (1992). *Ders Notları 3 Türk Dilbilgisi (Fonetik ve Morfoloji)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları.
- Tutar, K. (2021). Ahmed Efendi bin Yahya Efendi El-Çelebi'nin "El-Kitâb-ı Şerh-i Şâhidnâme"si (Tuhfe-i Şâhidî Şerhi), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Emine Atmaca), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Verburg, A.C. (1997). The Tuhfe-i Şâhidî: A Sixteenth Century Persian-Ottoman Dictionary in Ryhme. *Archivum Ottomanicum*, 0(15), 5-88.
- Yazar, S. (2020). Tuhfe-i Şâhidî'nin Osmanlı Telif Geleneğindeki Etkisine Farklı Bir Örnek: Hatîb'in Hibetü'l-Vehhâb'ı. *Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 0(2), 97-131.
- Yıldız, O. ve Yalkın, A. O. (2021). *Tarihi Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Zülfikar, H. (2007). Dünden Bugüne Türkçe. *Türk Dili*, 0(567), 434-442.

EKLER

Ek 1: Ahmed bin Yahya Çelebî'nin *Şâhidnâme Şerhi*'ne ait fotoğraflar

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 صَبْحِكَ وَاللَّيْلِ بوزشایت نور خُشْكُ الْكَلْبِ نذر نور علی نوز
 مفاعیل مفاعیل معولین هج محذوف بود رکب ای جور
 بنام خالق وحی و توانا قدیم وقادر و بینا و دانا
 ثنا و حمد و شکر و بی نهایته سپاس و منت و بجزد و غایه
 سپاس او کماک معناسه عربجه مدح اتمک منت و
 عربجه مدح نعت معناسه در حد صورت معناسه در
 غایه هر شیک نهایته دیر لر عمو اصحاب معز فارسیه
 قفا ایجنه اولان بیان و ابک مجازا هر نشنه نک اوزرینه
 ایچینه و هر نشنه نک خلاصه دیر لر نو کی عربجه جدید
 رسته نورست معده دن ایریلان معصوم بنمش
 و قور تاش و خلاص اولش **مکن و مکن** سوز معناسه
 عربجه کلام **دان** اسم جامد در **مکنون** مستور و منظوم
 معناسه در **سلیس** جریان صاعقی و طبیعت میل ایچی
 نشنه سلاست معناسه در **شوخ** سلیسک عطف تفسیر

سخت و زنده

غایه
لهره صوبه در

مورون

